

УДК 005.342:316.334.2](045)

Остропольська Зоя Миколаївна

кандидат філософських наук, доцент

Харківська державна академія культури

Остропольская Зоя Николаевна

кандидат философских наук, доцент

Харьковская государственная академия культуры

Ostropolska Zoya

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor

Kharkiv State Academy of Culture

ЛЮДСЬКИЙ ФАКТОР В ІННОВАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ ФАКТОР В ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ

THE HUMAN FACTOR IN INNOVATION: SOCIAL AND CULTURAL ASPECTS

Анотація. У контексті існуючого в науковій літературі дискурсу досліджуються місце і роль людського фактора в інноваційній діяльності, його вплив на перспективи інноваційних процесів у соціокультурному розвитку українського суспільства, підкреслюється необхідність нової якості людського капіталу, тобто людей, схильних до інновацій – таких, які б були органічними суб'єктами інноваційної ментальності. Все це передбачає істотне переосмислення питань щодо використання існуючого соціального, культурного й інституціонального потенціалу, його трансформації в контексті вимог європейської ринкової економіки, міжнародного бізнесу. Підкреслюється роль держави в наданні національному бізнесу, особливо середньому і малому, свободи господарювання, усілякої підтримки інвестиційного бізнесу. Визначається, що основною ланкою у вирішенні оптимального стану існування всієї системи інноваційного розвитку країни є люди. Зважаючи на особливості історичного розвитку України, специфіки людського фактора трудової психології та ментальності населення, зазначається необхідність правильно визначити стратегію соціокультурних трансформацій для подальшого успішного інноваційного розвитку країни.

Ключові слова: культура, соціокультурна сфера, людський фактор, ментальність, інновація, інноваційна діяльність, господарсько-економічна діяльність, ринкова економіка, підприємництво, бізнес.

Анотация. В контексте существующего в научной литературе дискурса исследуются место и роль человеческого фактора в инновационной деятельности, его влияние на перспективы инновационных процессов в социокультурном развитии украинского общества, подчеркивается необходимость нового качества человеческого капитала, то есть людей, склонных к инновациям – таких, которые были органическими субъектами инновационной ментальности. Все это предполагает существенное переосмысление вопросов использования существующего социального, культурного и институционального потенциала, его трансформации в контексте требований европейской рыночной экономики, международного бизнеса. Подчеркивается роль государства в предоставлении национальному бизнесу, особенно среднему и малому, свободы хозяйствования, всякой поддержки инвестиционного бизнеса. Определяется, что основным звеном в решении оптимального состояния существования всей системы инновационного развития страны являются люди. Учитывая особенности исторического развития Украины, специфики человеческого фактора трудовой психологии и ментальности населения, отмечается необходимость правильно определить стратегию социокультурных трансформаций для дальнейшего успешного инновационного развития страны.

Ключевые слова: культура, социокультурная сфера, человеческий фактор, ментальность, инновация, инновационная деятельность, хозяйственно-экономическая деятельность, рыночная экономика, предпринимательство, бизнес.

Summary. In the context of the existing scientific literature discourse examines the place and role of the human factor in innovation, its impact on the character and prospects of innovative processes in the socio-cultural development of Ukrainian

society, emphasizes the need for a new quality of human capital, that is, people who are prone to innovations – such as would be organic subjects of innovative mentality. All this involves a substantial rethinking of the issues of using existing social, cultural and institutional capacity, its transformation in the context of the requirements of the European market economy, international business. Emphasizes the role of the state in providing national business, especially medium and small, freedom of management, and every possible support for investment business. It is determined that people are the main link in solving the optimal state of existence of the whole system of innovative development of the country. Given the peculiarities of the historical development of Ukraine, the specifics of the human factor in labor psychology and the mentality of the population, it is necessary to correctly identify the strategy of socio-cultural transformations for the further successful innovation development of the country.

Key words: culture, socio-cultural sphere, the human factor, mentality, innovation, innovative activity, economic activity, market economy, entrepreneurship, business.

Постановка проблеми. Однією з характерних ознак сучасного світового розвитку є трансформація національних культур як результат інтенсивного впливу світових глобалізаційних процесів. Трансформація — це певна стратегія буття культури: змінення власного усталеного способу існування як відповідь на виклики цивілізації і водночас засіб самозбереження, самоідентифікації. Збереження життєздатного — того, що випробуване часом, відмова від застарілого, віджитого й оновлення, упродовження новаційного — така «технологія» соціокультурного розвитку окремих спільнот, етносів, державних утворень як суб'єктів глобалізованого цивілізаційного поступу людства. Сутність означеного діалектичного процесу полягає не тільки в самозбереженні, а й в саморозвитку, самоконструюванні окремих, відносно локальних культур.

Україні як незалежній, молодій державі притаманні всі перелічені вище ознаки соціокультурної трансформації. Зі світового ансамблю культур, націй і держав, їй необхідно бути постійно мобілізованою, трансформуватися, так би мовити, «на марші», оперативно оновлювати буття свого соціуму. Однією зі складових, поряд зі збереженням національних традицій і позбавлення негативних, гальмуючих поступ нації явищ, є інноваційна діяльність як чинник, необхідний для її соціокультурного розвитку. Але означена діяльність, як відомо, є функцією соціального суб'єкта, людини. Тобто проблему розробки й упродовження інновацій слід розглядати передусім з позицій людиновимірних критеріїв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика людського фактора в інноваційній діяльності завжди була предметом постійної уваги соціологів, економістів, культурологів, філософів, психологів. Відомо, що інтерес до неї значно посилюється після опублікування ґрунтовних досліджень В. Зомбарта, Г. Зіммеля, особливо М. Вебера. В різних аспектах місце і роль сучасної людини в інноваційній діяльності розглядають українські вчені. Зокрема означена проблематика стала предметом обговорення на II міжнародному науковому симпозіумі «Держава і ринки в умовах глобальних трансформацій (29 травня 2015 р.)» у виступах В. Д. Базилевича, М. І. Зверякова, А. А. Глушченка, В. Р. Сіденка та ін.

Питання людського фактора в інноваційній діяльності в контексті глобалізації та трансформації соціокультурних процесів в українському суспільстві досліджуються також у статтях П. Т. Бубенка та В. А. Гусева, В. С. Будикіна, В. М. Геєця, Б. М. Данилишина, В. Є. Куриляка та Є. В. Савельєва, О. М. Ніколюка, В. П. Онищенко.

Мета статті. У контексті існуючого в науковій літературі дискурсу дослідити роль і вплив людського фактора на перспективі інноваційних процесів у соціокультурному розвитку українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У наукових дослідженнях, зокрема в праці «Протестанська етика і дух капіталізму», М. Вебер акцентує на ролі таких чинників, як релігійне виховання і раціоналістичне мислення у формуванні професійних та моральних якостей працівників — суб'єктів господарсько-економічної діяльності. Професійне покликання, етичні настанови аскетичного протестантизму, новаційне мислення формували в них «дух капіталізму», сприяли трансформації середньовічної традиційної свідомості, формуванню нового способу як господарського, так і всього культурного життя в окремих країнах Заходу. Особливою значимості інновації як складова цивілізаційного поступу набули завдяки науковим розробкам відомого американського економіста Й. Шумпетера (1883–1950). Саме він вперше використав термін «інновація» для означення нового або вже відомого продукту з новими якостями [7, с. 408]. Інновація, згідно з Й. Шумпетером — це передусім явище господарсько-економічної діяльності, ринкового процесу. Інноваційна діяльність є процесом і результатом практичного опанування нової технології, вироблення продукту, надання послуг.

Закон України «Про інноваційну діяльність» передбачає здійснення інноваційної діяльності не тільки в суто господарсько-економічній галузі, а певною мірою і в ширшій сфері — соціокультурній. У статті 5 означеного Закону «Суб'єкти інноваційної діяльності» визначено, які фізичні і (або) юридичні особи здійснюють або залучаються до інноваційної діяльності, реалізації в Україні інноваційних проєктів. У ньому передбачено різні види фінансової

підтримки суб'єктам інноваційної діяльності (абзац сьомий частини першої статті 1 у редакції Закону України від 28.09.2011 р., № 3715-VI) [5].

Таким чином, законодавча підтримка держави інноваційної діяльності є, але реальний стан справи, як свідчать фахівці-вчені і практичні працівники, є незадовільним. «Чому гальмуються інноваційні процеси в Україні?» — таке проблемне питання стоїть на порядку денному протягом останніх десятиліть. Серед невирішених проблем найскладнішою залишається проблема людського фактора або людського капіталу. У статті, опублікованій ще у 2009 р., П. Т. Бубенко та В. А. Гусєв зазначили, що рівень і довгострокові перспективи тієї чи іншої країни визначаються наявністю людського капіталу ефективністю його відтворення, а також якістю існуючої інноваційної системи. А далі вони уточнювали: «... справжньою проблемою, яка гальмує становлення національної інноваційної економіки, є проблема підприємництва, точніше низький рівень підприємницької активності вітчизняних суб'єктів господарювання, особливо в складних, наукомістських видах бізнесу. З огляду на свою важливість саме ця проблема повинна перебувати у фокусі державної інноваційної політики» [2, с. 33].

Минуло сім років і ті самі автори опублікували нову статтю з інноваційної тематики, у якій зазначають, що «інноваційні перспективи України, як і раніше, залишаються доволі туманними» [3, с. 83]. Ті самі проблеми, ті самі бар'єри перешкоджають інноваційному розвитку економіки й усій соціокультурній сфері. Подолати затяжну кризу інноваційного розвитку, як вважають зазначені автори, можна за певних умов, зокрема за наявності: 1) підприємців (у шумпетерському розумінні); 2) висококонкурентного середовища; 3) розвинутої науки; 4) фінансових інститутів та фінансових ресурсів; 5) інноваційної інфраструктури (зокрема правових інститутів). Критичними, на думку авторів, є перші дві умови: саме вони найбільше впливають на ситуацію. «Якщо підприємців у країні немає або їх дуже мало, — зазначають вони, — то ніякі комбінації інших чинників не можуть помітно активізувати інноваційну діяльність». Що ж стосується другої умови (наявності конкурентного середовища), то, на думку авторів, «в Україні, як і в більшості країн з перехідною економікою, таке середовище так і не створене, оскільки воно існує тільки там, де є багато незалежних підприємців, корупція контрольована, а правова система і судова влада ефективно захищають права власності. Якщо цього немає, то конкуренція штучно пригнічується, бізнес-середовище стає непрозорим, а стимули до інноваційної поведінки в бізнесі зникають» [3, с. 86].

Швидкість інноваційного поступу визначається і тим, наскільки оперативно можуть бути створені та реалізовані умови чотири і п'ять у вищенаведеному переліку умов успішного інноваційного розвитку.

Врешті-решт П. Т. Бубенко і В. А. Гусєв дійшли висновку, що для вирішення означених проблем інноваційного процесу в Україні потрібні належним чином підготовлені люди, особлива атмосфера довіри і працюючий фондовий ринок [3, с. 87].

Можливості інноваційного розвитку України в контексті викликів глобалізації, проблеми реіндустріалізації країни та формування її людського і соціального капіталів розглянуто в статті В. П. Онищенка. Серед причин, які перешкоджають модернізації України, автор особливу увагу приділяє людському фактору. Можливості людського капіталу в Україні, вважає він, не дозволяють їй упевнено стати на інноваційний шлях розвитку. Не слід шукати інших вагомих причин щодо невдач у перетворенні країни, адже проблеми — саме в нас: «Це ми — причина невдач. Це наш «дракон» (корупція, соціальна та політична пасивність, байдужість, невіра у власні можливості тощо), і ми повинні знищити його в собі. Необхідно визнати, що ми «не такі» європейці, що ми травмовані тяжким історичним і соціокультурним спадком, що ми різні за своєю соціальною та економічною ментальністю, а тому по-різному бачимо шляхи до нашого майбутнього, що і спричиняє нестабільність українського суспільства. Але ми повинні побороти цей тяжкий спадок» [6, с. 5].

Отже, слід усвідомити, що ми, українці, хоча і європейці, але «не такі», як, наприклад, жителі країн Західної Європи, зокрема, у своєму ставленні до праці, приватної власності, норм моральності. Тобто, маємо «не таку» ментальність і дещо відмінні ціннісні орієнтири. Безумовно, ці особливості людського фактора позначилось на всій соціокультурній діяльності українського етносу, зокрема господарсько-економічних відносинах.

Відомо, що історія становлення і розвитку української нації має занадто багато трагічних сторінок. Про це, наприклад, нагадує В. Вінниченко у своєму «Щоденнику»: «Читати українську історію треба з бромом, — до того боляче, досадно, гірко, сумно перечитувати, як нещасна, зацькована, зашарпана нація тільки те й робила за весь час свого державного (чи вірніше: півдержавного) існування, що огризалась на всі боки: от поляків, руських, татар, шведів. Уся історія — ряд, безупинний, безперервний ряд повстань, війн, пожарищ, голоду, набігів, військових переворотів, інтриг, сварок, підкопування... Паршиві шанюлюби, національне сміття, паразити й злодії продають на всі боки: хто більше дасть. Нащадки прадідів поганих повторюють погані діла дідів-поганців. І розшарпаний, зацькований народ безпомічний жде, якому панові його оддадуть... Ні, ні української історії... без брому, без валеріанки або без доброї дози філософського застереження не можна» [4, с. 122].

Відомо, що з історичних причин Україна (її територія) кілька століть існувала і розвивалась в умовах, коли особисті права і свободи були істотно обмежені,

порівняно з Європою. «У результаті ми у більшості своїй менш самодостатні й самодіяльні, тобто менш заповзятливі, ніж європейці. По-друге, все ще продовжують позначатися тривалий соціалістичний досвід і принципова неекономічність тодішньої господарської системи» [2, с. 35].

Щодо соціалістичного минулого України, то цей період її існування ще більшою мірою позначився втратою суб'єктами господарювання основних принципів і норм справжньої ринкової економіки. У західних країнах під економікою завжди розуміється «ринкова економіка», оскільки жодної іншої економіки бути не може. В її основі вбачають три основоположні цінності: 1) священне право приватної власності визначається суспільством як не відчужене. Це правило фіксується законодавчо і держава є гарантом його збереження; 2) свобода виробництва, обміну і розподілу товарів і послуг самостійним суб'єктом господарської діяльності, що здійснює її на власні кошти і власний ризик, тобто є цілком відповідальним за власну господарську діяльність; 3) прибуток, оцінка результатів господарської діяльності щодо перевищення прибутків над витратами у вартісному варіанті.

«У такому розумінні радянська планово-адміністративна господарська діяльність економікою ніколи не була» [8, с. 61]. Можна стверджувати, зауважує Є. Г. Філатова, що радянська людина не тільки не була зацікавлена в придбанні будь-якої власності, але взагалі погано розуміла, що це таке. Наприкінці радянського етапу розвитку в масовій свідомості переважало ставлення до власності як до «нічєї» [8, с. 61]. Отже, за часів радянської влади в декількох поколіннях сформувалося байдуже, незацікавлене ставлення до володіння власністю, недостатня мотивація до власної праці під час планування системи зрівнялівки в оплаті.

Пасивність і безініціативність працівників багато в чому компенсувалися патерналістською політикою держави, яка «працювала» на міфологічну картину нового суспільства, підтверджуючи тезу пропаганди про «найсправедливіше» суспільство, в якому кожний одержує за його працю. Минуло вже чверть століття після розпаду СРСР, а в країнах на пострадянському просторі, зокрема в Україні, у свідомості її громадян ще і донині живуть залишки радянської «економічної культури». Надто складно перебороти ментальну інертність, набуту за радянських часів, притаманну як окремим індивідам, так і основній масі населення. Розпочати життя з «чистого аркуша», очевидно, зможуть нові покоління, котрі не обтяжені «здобутками» радянської ідеології.

В умовах глобалізації Україна стратегічно правильно зорієнтувалася — обрала шлях до європейської інтеграції. Але шлях цей непростий, передбачає істотне переосмислення питань щодо

використання існуючого соціального, культурного й інституціонального потенціалу, його трансформації в контексті вимог європейської ринкової економіки, міжнародного бізнесу. Держава повинна надати національному бізнесу, особливо середньому і малому, свободу господарювання, усіляко підтримувати інвестиційний бізнес. Основною ж ланкою у вирішенні оптимального стану існування всієї системи інноваційного розвитку країни є люди. А це на сьогодні — найслабкіша ланка цієї системи. «Європейський вибір України — це визнання первинної ролі людини у суспільному розвитку», — зазначає В. Р. Сіденко [1, с. 92]. На підтвердження цієї тези ґрунтовні аргументи наводить В. Л. Онищенко. Для створення інновацій, наголошує він, необхідні: 1) люди, які б відтворили нові знання; 2) люди, які б могли зрозуміти, як ці знання можливо втілити у процес створення нової технології та нового продукту (прикладна наука, інженерія); 3) люди, які можуть вкласти гроші для налагодження нових технологій для виробництва нової продукції, тобто бізнесмени, підприємці. «Держава повинна сконцентрувати увагу на центральній фігурі нашого майбутнього — підприємцеві, — наголошує цей автор. — А вже він вирішить проблеми і освіти, і науки, і багато чого, що формує «людський капітал» — стратегічний ресурс людського розвитку. Підприємець — первинний, держава — вторинна у відтворенні національного багатства. Саме ті держави, які через покоління реалізують цей принцип, досягли видатних успіхів у розвитку. В Україні поки що мало розуміння цього очевидного феномену, а тому ми відстали» [6, с. 11].

Отже, на думку фахівців з проблем інноваційної діяльності, необхідна нова якість людського капіталу, тобто людей, схильних до інновацій — таких, які б були органічними суб'єктами інноваційної ментальності. У глобальному рейтингу Україна за наявністю інженерів і вчених посідає 46 місце серед 148 країн, а за здатністю до інновацій — 100. Коментуючи ці показники, В. П. Онищенко зазначає: «Це свідчить про низький рівень наших інженерів і вчених, адже «наявність» не означає «ефективність». Наша наукова система архаїчна — НДІ, великі наукові колективи, академіки-адміністратори тощо. Для СРСР це підходило, а для ринкової економіки — ні. Ці монстри (скоріше, залишки від них) не повороткі, а тому наука відірвана від ринку» [6, с. 13].

Підсумовуючи, зазначимо: зважаючи на особливості історичного розвитку України, специфіки людського фактора трудової психології та ментальності населення, необхідно правильно визначити стратегію соціокультурних трансформацій для подальшого успішного інноваційного розвитку країни. Шанс для інноваційного поступу держави є, отже, необхідно активно діяти.

Література

1. Бодров В. Г., Соколова О. М. II Міжнародний науковий симпозиум «Держави і ринки в умовах глобальних трансформацій» (до 400-річчя політичної економії — науки про закони управління господарством): (politicos, oicos, nomos) / В. Г. Бодров, О. М. Соколова // Економіка України. — 2015. — № 7. — С. 87–96.
2. Бубенко П., Гусев В. Чому гальмуються інноваційні процеси в Україні? / П. Бубенко, В. Гусев // Економіка України. — 2009. — № 6. — С. 30–38.
3. Бубенко П., Гусев В. Продовжуємо заговорювати інноваційний розвиток / П. Бубенко, В. Гусев // Економіка України. — 2016. — № 7. — С. 82–92.
4. Винниченко В. Щоденник / Володимир Винниченко // Київ. — 1999. — № 9.
5. Закон України «Про інноваційну діяльність. Із змінами і доповненнями» від 16 жовтня 2012 року, № 5460 — VI // Урядовий кур'єр. — 2012. Взято з <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.
6. Онищенко В. П. Реалії та можливості економічної стабілізації та розвитку України. — 2015. — № 7. — С. 4–15.
7. Петрова І. Л. Інновація / І. Л. Петрова // Енциклопедія сучасної України. Т. 11. — К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. — 710 с.
8. Экономическая психология / под ред. И. В. Андреевой. СПб: Питер, 2000. — 512 с.

References

1. Bodrov V. H., Sokolova O. M. II Mizhnarodnyi naukovyi symposium «Derzhavy i rynky v umovakh hlobalnykh transformatsii» (do 400-richchia politychnoi ekonomii — nauky pro zakony upravlinnia hospodarstvom): (politicos, oicos, nomos) / V. H. Bodrov, O. M. Sokolova // Ekonomika Ukrainy. — 2015. — № 7. — S. 87–96.
2. Bubenko P., Husiev V. Chomu halmuiutsia innovatsiini protsesy v Ukraini? / P. Bubenko, V. Husiev // Ekonomika Ukrainy. — 2009. — № 6. — S. 30–38.
3. Bubenko P., Husiev V. Prodovzhuemo zahovoriuvaty innovatsiinyi rozvytok / P. Bubenko, V. Husiev // Ekonomika Ukrainy. — 2016. — № 7. — S. 82–92.
4. Vynnychenko V. Shchodennyk / Volodymyr Vynnychenko // Kyiv. — 1999. — № 9.
5. Zakon Ukrainy «Pro innovatsiinu diialnist. Iz zminamy i dopovnenniamy» vid 16 zhovtnia 2012 roku, № 5460 — VI // Uriadovi kurier. — 2012. Vziato z <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.
6. Onyshchenko V. P. Realii ta mozhlyvosti ekonomichnoi stabilizatsii ta rozvytku Ukrainy. — 2015. — № 7. — S. 4–15.
7. Petrova I. L. Innovatsiia / I. L. Petrova // Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy. T. 11. — K.: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2011. — 710 s.
8. Экономическая психология / под ред. И. В. Андреевой. СПб: Питер, 2000. — 512 с.